

گونه‌شناسی و مدل‌یابی احکام خوردن و آشامیدن جهت استنباط فقه تربیتی*

□ اباذر کافی موسوی**

□ مهدیه کشانی***

چکیده

نگاه قرآن به احکام خوردن و آشامیدن تنها محدود به حرمت و حلیت نیست؛ بلکه با روی‌کرد تربیتی و در راستای تقرب به خداوند و تعالی و کمال جایگاه انسانی است. شناخت و فهم این نگاه قرآنی، مقدمه‌ای است برای ورود به مباحث فقه تربیتی که یکی از عرصه‌های پژوهشی نوظهور است و به‌بایدها و نبایدهای شرعی مؤثر در امر تربیت می‌پردازد. هدف پژوهش حاضر، شناخت گونه‌های احکام مرتبط با خوردن و آشامیدن در قرآن، جهت استخراج مدل توصیفی آن‌ها و دریافت دلالت‌های مرتبط تربیتی است. برای دست‌یابی به این منظور و به‌دلیل چندوجهی بودن مقاله حاضر، روش پژوهش، ترکیبی از مراحل پدیدارشناسی توصیفی در مرحله رجوع به آیات قرآن، تحلیل و کدگذاری داده‌ها به‌شیوه استراتژی داده بنیاد با نرم‌افزار MAXQDA در سه بخش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی و روش استنتاج از مبانی در بخش دلالت‌های تربیتی برای دروس تخصصی است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که ۵۹ کد باز در رابطه با فقه اکل و شرب در آیات قرآن وجود دارد که در قالب سه کد انتخابی (مطلوب و ممدوح، مباح و واجب و مذموم و حرام) دسته‌بندی شده‌اند. سه دسته فوق در مرحله بعد در هر بخش به‌دو کد محوری، اکل و شرب تقسیم‌بندی شده‌اند. در نهایت، داده‌های پژوهش در قالب هشت اصل تربیتی مورد استنباط قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: گونه‌شناسی، مدل‌یابی، فقه تربیتی، احکام اکل و شرب.

* تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۲/۱۳؛ تاریخ تصویب: ۱۴۰۳/۵/۳۰.

a.kafi@cfu.ac.ir/

** گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

m.keshani@cfu.ac.ir/

*** گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۱. مقدمه و بیان مسأله

فقه، دانشی است که از رفتار اختیاری مکلف بحث می‌کند (مطهری، ۱۳۷۷: ۶۶). بر اساس این تعریف، محور عمده مباحث علم فقه، مربوط به رفتارهای اختیاری انسان است. از آن‌جا که امروزه عرصه‌های جدیدی از مباحث رفتاری و رفتارشناسی در علوم انسانی مطرح شده است، فقیه می‌تواند با نگرشی نو و جامع به این عرصه‌ها ورود کند و نگاه شارع را در ساختاری جدید و کاربردی، مورد بررسی فقهی قرار دهد. نتیجه این روی‌کرد، کارآمدی فقه به‌عنوان دانش پویا و پاسخ‌گو است که می‌تواند در عرصه رفتارهای اجتماعی، سیاسی، مدیریتی، تربیتی و دیگر عرصه‌ها اثربخش باشد. در این بین، پژوهش‌ها و تحولات عرصه علوم رفتاری و جامعه‌شناسی، به‌ویژه در عرصه تربیت و پرورش انسان و در عرصه نظر و عمل را نباید نادیده گرفت و بهتر است در حد امان در قالب و ساختار اصطلاحات و نظریات صحیح و پذیرفته شده منتج از آن باید قدم برداشت.

تعاملات فراوانی میان فقه و تربیت برقرار است که هم‌پوشی‌هایی در ابعاد گوناگون، به‌ویژه در موضوع علم با هم دارند. این واقعیت، نویدبخش تدوین باب جدیدی برای فقه است و به‌حوزه خاصی از اعمال و رفتارهای مکلف، یعنی رفتارهای در مقام تربیت، محدود می‌شود (موسوی، ۱۳۹۵). فقه تربیتی در پی پاسخ به این نیاز، پدیدار گشته و بر آن است تا با لحاظ ساحت‌های انسانی و قلمروهای فردی و اجتماعی، نگاه فقه را در زمینه‌های مختلفی مانند تربیت اقتصادی، سیاسی، مدیریتی، هنری و دیگر زمینه‌ها گسترش دهد. از جمله این موارد، نگاه فقه فردی و اجتماعی به ابعاد تربیتی خوردن و آشامیدن است و لازمه فهم ابعاد تربیتی اکل و شرب، بررسی نگاه قرآن به‌گزاره‌های مرتبط به‌اکل و شرب است. بر این اساس، لازم است ابتدا به‌الگو و مدل نگاه قرآن به ابعاد خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها بپردازیم.

داشتن فقه تربیتی استنباط شده از «فقه اکل و شرب» می‌تواند افزون بر ثمرات عمل به احکام آن، به‌عنوان شیوه‌ای انسان‌ساز در تعالی انسان مدنظر قرار گیرد. در سال‌های اخیر، نگاه به تربیت همه‌جانبه و تمام‌ساحتی در تمامی حیطه‌ها، از جمله ارتباط بعد زیستی بدنی با دیگر ابعاد تربیتی مورد توجه قرار گرفته است (حسنی و صادق‌زاده، ۱۴۰۰: ۴۵). نقطه ثقل این نگاه

با منظرگاه قرآن در داشتن روی‌کردی است که در آیات مربوط به فقه اکل و شرب به‌وضوح دیده می‌شود. به عبارتی در نگاه قرآنی ورود به فقه اکل و شرب، تنها برای بیان احکام شرعی خوردن و آشامیدن نبوده و فراروی تربیتی، هدف نهایی حرکت قرآنی است. توضیح آن‌که فقه و احکام فقهی در قرآن، پلی برای رسیدن به توحید است و تربیت مسیر و گذرگاه آن. لازم است ابتدا به این موضوع پرداخته شود که قرآن از گذرگاه کدام عناصر فقهی، مسیر تربیت را اتخاذ نموده و در مرحله بعد از چه سبک و سیاقی برای این منظور استفاده کرده است؟. توجه به این موضوعات می‌تواند در راستای استخراج فقه تربیتی مؤثر واقع شود. همین روی‌کرد در نگاه تازه‌ای به فقه اکل و شرب، در نوشتار حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

گونه‌شناسی (سنخ‌شناسی) به‌عنوان روشی که در نظریه‌پردازی‌ها و پژوهش‌های برخی اندیشمندان مطرح علوم اجتماعی به‌کار رفته است در کنار دیگر انواع روش‌های طبقه‌بندی، می‌تواند به‌مثابه روشی برای تبیین و تولید مفاهیم در پژوهش‌های نظری و حتی کاربردی استفاده شود (لطیفی، ۱۳۹۷: ۲۵). گونه‌شناسی فقه اکل و شرب در قرآن اشاره به عمل‌کردی دارد که در ضمن آن؛ دسته‌های اصلی، شناسایی می‌شود. سپس هر بخش در قالب یک عبارت توصیف‌گر کلی، دسته‌بندی می‌گردد و سنخ‌شناسی می‌شود. ضرورت سنخ‌شناسی در مباحث نظری از آن جهت است که می‌تواند دیدی کلی و همه‌جانبه از ابعاد موضوع نظری برای محقق فراهم آورد و در مرحله بعد، تحلیل ابعاد نظری را آسان‌تر کند.

در بُعد دیگر، اهمیت عمده مدل‌سازی نمادین در دست‌یابی شگرف و تاثیر روانی آن نهفته است. انسان‌ها ظرفیت یادگیری پیشرفته‌ای را برای یادگیری مشاهده‌ای ایجاد کرده‌اند که به آن‌ها امکان می‌دهد دانش و مهارت‌های خود را به‌سرعت از طریق اطلاعات منتقل شده توسط انواع غنی از مدل‌ها گسترش دهند. در واقع، تقریباً همه یادگیری‌های رفتاری، شناختی و عاطفی از تجربه مستقیم با مشاهده اقدامات افراد و پیامدهای آن، برای آن‌ها حاصل می‌شود (بندورا، ۱۹۸۶). بیشتر یادگیری‌ها چه از لحاظ طراحی و چه ناخواسته از مدل‌های موجود در محیط فوری فرد، اتفاق می‌افتد. با این حال، اطلاعات گسترده‌ای در مورد ارزش‌های انسانی، سبک‌های

تفکر و الگوهای رفتاری از مدل‌سازی گسترده در محیط نمادین حاصل می‌شود. برخلاف یادگیری عملی که نیاز به تغییر اعمال هر فرد از طریق تجربیات مکرر آزمایشی و خطا دارد. در یادگیری مشاهده‌ای یک مدل واحد می‌تواند روش‌های جدید تفکر و رفتار را هم‌زمان به افراد بی‌شماری در مناطق مختلف منتقل کند. جنبه دیگری از مدل‌سازی نمادین وجود دارد که تاثیر روانی و اجتماعی آن را بزرگ می‌کند (آبن و هم‌کاران، ۱۴۰۱: ۹۶). همین تاثیر شگرف مدل‌سازی بر عملکرد یادگیری و رفتاری انسان‌ها، ضرورت اهمیت به موضوع مدل‌سازی در مباحث تربیتی را روشن می‌سازد. در پژوهش حاضر، مدل‌یابی به معنای استخراج یافته‌های توصیفی از قرآن برای گونه‌های مختلف فقه اکل و شرب و کشف ابعاد توصیفی هرگونه است. موضوعی که به محققان در راستای تحلیل ارزش‌گذاری داده‌ها و اولویت‌بندی آن‌ها کمک می‌کند.

با توجه به مقدمات فوق، می‌توان در باب ضرورت‌سنجی نوشتار حاضر، به موارد زیر اشاره کرد: گونه‌شناسی فقه اکل و شرب از منظر قرآن، بابتی در زمینه شناخت ابعاد و طبقه‌بندی این مضامین است که زاویه و نگاه جدیدی به بحث اکل و شرب را برای محققان فراهم می‌کند. در گام دوم، توصیف گونه‌های استخراج شده از منظر قرآن می‌تواند در دست‌یابی به مدل کامل تبیین ابعاد تربیتی فقه اکل و شرب، گامی مهم شمرده شود و توجه دین به جزئیات گونه‌های توصیفی که نگاه تربیتی انسان‌ها بدان توجه ندارد، مشخص نماید. در گام سوم توجه به دلالت‌های تربیتی برخاسته از این گونه‌شناسی و مدل‌یابی در قرآن و تبلیغ و توسعه آن در درس دینی، به یقین در بیدار کردن و تقویت گرایش‌های معنوی مخاطبان تربیتی مؤثر است. در گام چهارم برنامه‌ریزی جهت ورود چنین نگاهی به محتوای کتب درسی آموزش و پرورش و دانشگاه، می‌تواند نویدبخش تربیت عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تر در نظام الگوهای آموزشی باشد.

۲. اهداف و پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر سعی دارد با نگاه جامع به تمام آیات قرآن، گونه‌های فقه اکل و شرب را شناسایی کرده و مدل توصیفی هر گونه را استخراج کرده و با استنباط دلالت‌های تربیتی، گامی در جهت غنابخشی و همه‌جانبه‌نگری در روندهای تربیتی فراهم کند. با این توصیف پرسش‌های پژوهش حاضر به شرح زیر است:

۱. گونه‌ها و دسته‌بندی‌های فقه اکل و شرب در آیات قرآن چیست؟

۲. آیا برای هر گونه، توصیف یا توصیفات خاصی وجود دارد و مدل نهایی در هر بخش

به چه شکل است؟

۳. دلالت‌های تربیتی مستخرج از تبیین گونه‌ها و توصیف مدل‌های مربوط به مضامین فقه

اکل و شرب در قرآن چیست؟

۳. پیشینه پژوهش

مطالعه در باب اکل و شرب به‌ویژه از منظر قرآن، همیشه مورد توجه پژوهش‌گران و نویسندگان بوده و هست. منتها نگاه به فقه اکل و شرب در قالب گونه‌شناسی و مدل‌یابی و استنباط دلالت‌های تربیتی آن، روی‌کردی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به این موضوع، پس از بررسی پیشینه پژوهش، می‌توان به تالیفات زیر که ارتباط مستقیم‌تری با موضوع پژوهش حاضر دارد، اشاره کرد:

بهرامیان و هم‌کاران (۱۴۰۱) در مقاله «غذا و تغذیه از منظر روایات و قرآن کریم» بیان داشته‌اند که غذاهای پرحجم و بدون ارزش غذایی از مشکلات عصر ماست که سبب بیماری‌های متعددی نیز هست، عنایت قرآن به غذاهایی مانند شیر که در عین حجم کم، دارای ارزش غذایی بالایی است گویای توجه این کتاب شریف به ارزش تغذیه است. در همین زمینه سفارش به خوردن شیر مادر و توجه به غذاهای مفید از جمله عسل و خرما، دیگر اصول مورد توجه قرآن در زمینه تغذیه است.

تیموری و هم‌کاران (۱۴۰۰) در مقاله «اصول تغذیه و خوراک از نگاه قرآن کریم: بررسی تمام آیات مرتبط با تغذیه در قرآن» بیان داشته‌اند که آیات مرتبط به تغذیه در سیزده بخش دسته‌بندی شده‌اند. موضوعات اصلی شامل تعیین استانداردهای حلال و حرام، اصول تغذیه سالم، الگوی غذایی مدنظر قرآن کریم مورد بحث قرار گرفتند. قرآن کریم برای تغذیه بشر دارای برنامه است و اولویت‌های اصلی منابع تأمین خوراک، استانداردهای بهداشتی، اصول تغذیه و الگوی غذایی مدنظر قرآن و همچنین مقوله امنیت غذایی در این برنامه لحاظ شده‌اند.

عمارلو (۱۴۰۰) در مقاله «آداب تغذیه از منظر آموزه‌های دینی و نقش آن در تحصیل معرفت شهودی» بیان داشته که یکی از انواع شناخت‌های بشری، شناخت شهودی است. برای رسیدن به این مرحله شناخت، هر فرد باید سعی کند حجاب‌ها را از بین ببرد. یکی از عوامل زمینه‌ساز در رسیدن به شناخت شهودی آداب تغذیه است که در آموزه‌های الهی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و بر حفظ و رعایت آداب تغذیه در قرآن، روایات معصومان (ع) و سخنان علمای دین تأکید فراوان شده است. از جمله حلال بودن، روزه، کم‌خوری، نیت و انگیزه الهی داشتن در تغذیه و ذکر بسم‌الله که سبب نورانیت قلب می‌گردد و نتیجه آن تحصیل معرفت شهودی است که در متون دینی سفارش شده است.

شریفی و فلاح (۱۴۰۰)، در مقاله «مبانی هستی‌شناختی «نظام تغذیه قرآن» و نقش آن‌ها در سلامت جسم و روح انسان» بیان داشته‌اند بر اساس توحید در خالقیت، تمامی مخلوقات برای تغذیه انسان در تکاپو هستند و انسان جهت سلامت جسم و روح از آن‌ها بهره‌مند می‌گردد. توحید در رزاقیت، سبب آرامش و بازدارندگی انسان از کسب حرام می‌گردد. در توحید در تشریح، خداوند برای سلامت انسان مواد غذایی حلال و حرام را وضع کرده است که مواد غذایی حلال برای سلامتی انسان مفید و حرام مضر است. احکام ذبح، صید، خرید و فروش و موارد دیگر از لطف خداوند نسبت به بندگان است که بر سلامت انسان تاثیر گذارند.

هاندانی دونگ، بوسان (۲۰۲۱م) در مقاله «آگاهی از محصول دانشجویان مسلمان بین‌المللی در کره جنوبی در مورد اهمیت غذای حلال»، در مورد اهمیت غذای حلال در شهرهای کره جنوبی به این نتیجه می‌رسد که غذای حلال را طبق قوانین موجود و به منظور سلامت آن‌ها استفاده می‌کنند و آن‌ها به شدت درک می‌کنند که غذای حلال به معنای غذای بهداشتی است، هرچند قیمت غذای حلال در کره جنوبی گران‌تر است ولی برای مسلمان مهم نیست و حتا گران آن را خواهند خرید.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد نوشتار حاضر در بخش‌های زیر روی کرد و نگاه نوآورانه داشته است: نگاه تازه و زاویه جدید به اکل و شرب از طریق بررسی ابعاد فقه اکل و شرب در مهم‌ترین منبع دینی یعنی قرآن به‌عنوان اصلی‌ترین منبع تربیتی دینی، تمرکز شده است. همچنین

توجه به گونه‌شناسی مضامین فقه اکل و شرب از منظر قرآن، با بررسی جامع و همه‌جانبه همه آیات موضوع انجام شده است. دست‌یابی به مدل‌یابی توصیفی این مضامین از منظر قرآن و اشاره به تمامی عبارات‌های توصیفی هر کدام از گونه‌ها. در نهایت داشتن روی‌کرد تربیت محور و استنباط دلالت‌های تربیتی جهت غنابخشی به روندهای تربیتی در نظام‌های آموزشی و تربیت عام.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر با توجه به چندوجهی بودن آن، ترکیبی از روش‌های کیفی جمع‌آوری، تحلیل و کدگذاری داده‌ها را به کار گرفته است. در بخش نخست از روش پدیدارشناسی توصیفی برای رجوع به آیات قرآن کریم استفاده شده است. پدیدارشناسی، یک روی‌کرد پژوهش کیفی است که در پی شناسایی معنای ذاتی و تغییرناپذیر مسأله تحت بررسی است (چان، فانگ و چین: ۲۰۱۳ به نقل از لانگدریج: ۲، ۲۰۰۷). مراحل این روش عبارت‌اند از: ۱. طرح پرسش پژوهشی بر اساس الگوی «وجود ذاتی پدیده چیست؟» ۲. نمونه‌گیری هدف‌مند ۳. جمع‌آوری داده‌ها ۴. تحلیل داده‌ها (عابدی، ۱۳۸۹). البته این مراحل، سیر خطی ندارند و به صورت رفت و برگشتی مورد استفاده قرار می‌گیرند. بر اساس مراحل فوق، ابتدا یک پرسش پژوهشی با این مضمون طرح شد که: ۱. «مضامین فقه اکل و شرب که در قرآن معرفی شده، چیست و توصیفات مربوط به هر کدام چه است؟» ۲. نمونه‌گیری هدف‌مند که تا اشباع نظری مقولات ادامه داشته و در طرح پژوهشی حاضر سبب خوانش کل آیات قرآن کریم گردید. ۳. در مرحله سوم، جمع‌آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به متن قرآن انجام گرفت. ۴. در مرحله چهارم، داده‌های به دست آمده با استفاده از نرم‌افزار MAXQDAY نسخه ۳-۱۲ مورد تحلیل قرار گرفت. این شیوه در گذشته به صورت کامل سنتی و دستی انجام می‌شد، اما در این پژوهش راهبرد پدیدارشناسی توصیفی در سه بخش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام شد. در بخش کدگذاری باز ۵۹ کد اولیه به دست آمد. در این شیوه ابتدا رمزهای مناسب

1. Chan, Fung and Chien

2. Langdrige

به بخش‌های مختلف اختصاص می‌یابد که به آن، کدهای اولیه گفته می‌شود. آیات استخراج شده، همان دسته‌بندی کدهای اولیه است که با هم ارتباط دارند، اما این دسته‌بندی به دو صورت انجام می‌شود. اول: چند کد اولیه در یک دسته قرار می‌گیرند و یک نام جدید می‌گیرند. دوم: چند کد اولیه زیر مجموعه یک کد دیگر قرار می‌گیرند که آن‌ها را در بردارند؛ بنابراین، مجموعه مختلفی از کدهای در کنار هم، مقوله اصلی یا مقولات فرعی را تشکیل می‌دهند که به این بخش، کدگذاری باز گفته می‌شود. سپس کدگذاری محوری باید صورت گیرد. در واقع، کد محوری نقش سازه را در پژوهش‌های بازی می‌کند و با توجه به نظر چارمز^۱ (۲۱۱۳) کد محوری عبارت است از مجموعه‌ای از مقولات که با یکدیگر رابطه دارند و زیرمجموعه یک نام جدید یا زیرمجموعه یک مقوله کلی‌تر هستند. در ادامه، نرم‌افزار مذکور با یافتن پیوندهای میان مقولات به رمزگذاری محوری اقدام می‌کند و در نهایت، فرضیه‌ها در قالب همین مقوله‌ها تعیین می‌شوند که به آن، کدگذاری انتخابی می‌گویند. در واقع با رمزگذاری انتخابی، مقوله‌ها پالایش می‌شوند و با طی این فرایندها در نهایت، چارچوب نظری پدیدار می‌شود (کوربین و استراوس ۲، ۱۹۹۰: ۱۲).

در مرحله کدگذاری انتخابی، گونه‌های فقه اکل و شرب به دست آمد. در مرحله آخر، مطالعه تطبیقی کدهای محوری و باز به استخراج تحلیل‌های دینی و فراتحلیل‌های تربیتی منجر شد.

۵. یافته‌های آماری و توصیفی پژوهش

در پژوهش حاضر، ۵۹ کد باز استخراج شده از قرآن در قالب جداول و نمودارهای تصویری با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا، ارائه شده است. این شیوه کدگذاری و نمودارسازی، فهم مطالب و گونه‌ها را برای محققین راحت‌تر می‌کند. در ادامه داده‌های پژوهش در قالب سه جدول و دو نمودار تصویری ارائه شده است. قبل از ارائه داده‌ها به صورت آماری، ذکر این توضیح لازم است که کدگذاری داده‌های فقه اکل و شرب در سه بخش صورت گرفته است. بخش مذموم و حرام، بخش مباح و حلال و بخش ممدوح و مطلوب. دو بخش اول واضح بوده

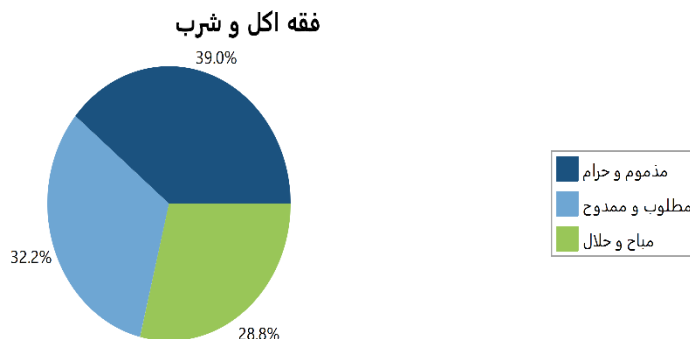
1. charms

2. Corbin & Strauss

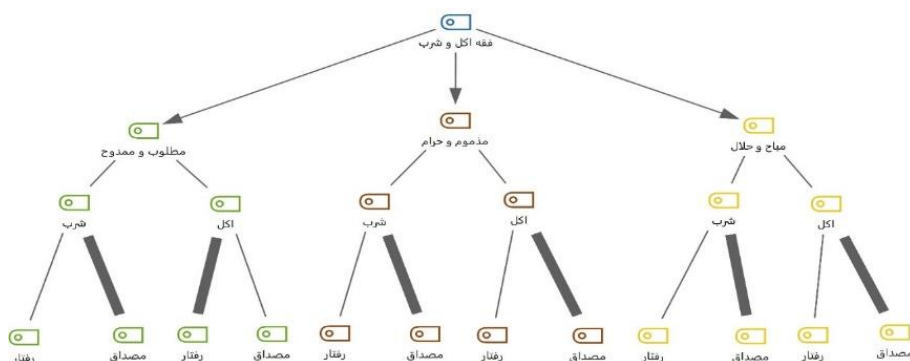
و نیازی به بازتعریف ندارد اما منظور از بخش سوم در مقاله حاضر، کدهایی از فقه اکل و شرب است که گرچه می‌توان آن‌ها را در دسته مباح جای داد اما به دلیل عنایت ویژه‌ای که قرآن در مطلوبیت و برتری آن‌ها در بیان آیات دارد، این موارد در دسته جداگانه‌ای مورد بررسی و تقسیم‌بندی قرار گرفته‌اند. جدول ۱- جدول ماتریکس فقه اکل و شرب جدول ۲- جدول درصدی کدهای محوری و انتخابی

Code System	درصد	تعداد	کد	رنگ
فقه اکل و شرب	۰.۰۰	۰	فقه اکل و شرب	●
مطلوب و ممدوح	۰.۰۰	۰	مطلوب و ممدوح	●
اکل	۰.۰۰	۰	اکل	●
مصدق	۳.۳۹	۲	مصدق	●
رفتار	۱۵.۲۵	۹	رفتار	●
شرب	۰.۰۰	۰	شرب	●
مصدق	۱۰.۱۷	۶	مصدق	●
رفتار	۳.۳۹	۲	رفتار	●
مباح و حلال	۰.۰۰	۰	مباح و حلال	●
اکل	۰.۰۰	۰	اکل	●
مصدق	۱۶.۹۵	۱۰	مصدق	●
رفتار	۶.۷۸	۴	رفتار	●
شرب	۰.۰۰	۰	شرب	●
مصدق	۳.۳۹	۲	مصدق	●
رفتار	۱.۶۹	۱	رفتار	●
مذموم و حرام	۰.۰۰	۰	مذموم و حرام	●
اکل	۰.۰۰	۰	اکل	●
مصدق	۱۶.۹۵	۱۰	مصدق	●
رفتار	۱۰.۱۷	۶	رفتار	●
شرب	۰.۰۰	۰	شرب	●
مصدق	۶.۷۸	۴	مصدق	●
رفتار	۵.۰۸	۳	رفتار	●

نمودار ۲: نمودار دایره‌ای مقایسه فراوانی کدهای انتخابی

نمودار ۱: نمودار Max map، مقایسه فراوانی کدهای محوری با فراوانی بیشتر

جدول ۳- جدول تفصیلی فقه اکل و شرب

کد آزاد	کد محوری	کد انتخابی	ردیف
مصدق: گوشت تازه: «مِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا» (فاطر/۱۲) / روزی پاکیزه: «وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ» (اعراف/۳۲).	اکل	مطلوب و ممدوح	۱
رفقار: شکرگزاری: «وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفْلا يَشْكُرُونَ» (یس/۷۳).			

ردیف	کد انتخابی	کد محوری	کد آزاد
			<p>اطعام مساکین: «أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ» (بلد/۱۶) «وَلَا يَحْضُّ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ» (ماعون/۳).</p> <p>اطعام یتیم خویشاوند: «أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ» (بلد/۱۵).</p> <p>تفکر ورزی: «فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ... كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (یونس/۲۴) «فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (رعد/۴).</p> <p>تقویت ایمان: «انظروا إلى ثمره إذا أثمر وینعه إن فی ذلكم لآیاتٍ لقوم یؤمنون» (انعام/۹۹).</p> <p>نگریستن با تأمل به غذا: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (عبس/۲۴).</p> <p>نگاه بصیرانه: «أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ» (سجده/۲۷).</p>
		شرب	<p>مصدق: آب انگور و شیر خرم: «وَمِنْ ثَمَرَاتِ التَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا» (نحل/۶۷).</p> <p>شیر: «لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ» (نحل/۶۶).</p> <p>عسل: «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ» (نحل/۶۹).</p> <p>آب خنک: «مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ» (ص/۴۲).</p>

کد آزاد	کد محوری	کد انتخابی	ردیف
<p>آب شیرین و گوارا: «هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ» (فاطر/۱۲).</p>			
<p>رفتار: شکرگزاری: «أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ* لَوْ نشاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ» (واقعه/۶۸ و ۶۹). نگاه بصیرانه: «أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ» (سجده/۲۷).</p>			
<p>مصدق: اکل میته: «مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطَرَرْتُمْ» (انعام/۱۱۹). بدون قصد لذت و تجاوز: «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ» (نحل/۱۱۵). طعام پاک: «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (مائده/۵). طعام اهل کتاب: «وَطَعَامَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ» (مائده/۵). طعام دریا: «أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَ طَعَامُهُ» (مائده/۹۶). آنچه به هنگام مرگ قابل تزکیه باشد: «إِلَّا مَا ذَكَيْتُمْ» (مائده/۳). خوردن میوه‌ها: «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ» (انعام/۱۴۱). محصولات زراعتی: «لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ» (یس/۳۵). دانه خوراکی‌ها: «أَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ» (یس/۳۳).</p>	اکل	مباح و حلال	۲

کد آژاد	کد محوری	کد انتخابی	ردیف
<p>به آنچه از خوردنی میل دارید: «قُلْ لَا أُحَدِّثُ مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ» (انعام/۱۴۵).</p> <p>رفتار: خوردن: «كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ» (سبأ/۱۵).</p> <p>جمعی یا انفرادی خوردن: «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا» (نور/۶۱).</p> <p>ذبح با نام خدا: «تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ» (انعام/۱۱۹).</p> <p>افطاری خوردن: «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ» (بقره/۱۸۷).</p>			
<p>مصدق: آب: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ» (نحل/۱۰).</p> <p>آب چشمه: «فَجَزْنَا فِيهَا مِنَ الْعَيْونِ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ» (یس/۳۴).</p> <p>رفتار: آشامیدن: «اشربوا من رزق الله» (بقره/۶۰).</p>	شرب		
<p>مصدق: امور نامطلوب با جسم و روح، گوشت مردار، خون، گوشت خوک، حیواناتی که به غیر نام خدا ذبح شوند، حیوانات خفه شده و به زجر کشته شده، آن‌ها که بر اثر پرت شدن از بلندی بمیرند، آن‌ها که به ضرب شاخ حیوان دیگری مرده باشند، باقیمانده صید حیوان درنده و حیواناتی که در برابر بُت‌ها ذبح می‌شوند، «قُلْ لَا أُحَدِّثُ مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِيتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ» (انعام/۱۴۵).</p>	اکل	مذموم و حرام	۳

ردیف	کد انتخابی	کد محوری	کد آزاد
			<p>«حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْفُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ... وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصَبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ» (مانده/۳).</p>
			<p>رفتار: روزه خواری: «كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» (بقره/۱۸۷).</p> <p>اسراف: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا» (اعراف/۳۱).</p> <p>فساد: «كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (بقره/۶۰).</p> <p>حرام کردن خوراکی های حلال بر خود: «إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ» (آل عمران/۹۳).</p> <p>کفران نعمت: «ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا» (سبا/۱۷).</p> <p>رویگردانی از خدا بعد از خوردن نعمات: «فَاعْرَضُوا» (سبا/۱۶)؛ «... كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ» (بقره/۱۶۸).</p>
		شرب	<p>مصدق: آب تلخ و شور: «هَذَا مَلْحٌ أجاج» (فاطر/۱۲).</p> <p>شراب و مسکرات: «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ... رَجِسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ» (مانده/۹۰)؛ «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ</p>

ردیف	کد انتخابی	کد محوری	کد آزاد
			لِلنَّاسِ وَ اِنَّهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا» (بقره/۲۱۹). خون: «اِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ» (بقره/۱۷۳).
			رفتار: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَّامَ إِلَى اللَّيْلِ» (بقره/۱۸۷)؛ «وَ اشْرَبُوا وَ لا تُسْرِفُوا» (اعراف/۳۱)؛ «وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (بقره/۶۰).

۶. فراتحلیل تربیتی

همان‌گونه که در نمودارهای دایره‌ای، درصدی و ماتریکس داده‌های استخراج شده از مکس کیو دا، مشاهده می‌شود فراوانی داده‌ها در سه گونه اکل و شرب تا حد بالایی برابر بوده و تفاوت داده‌ها در سه دسته اصلی نزدیک به صفر است. منتها در بیان مصادیق و رفتارها در هر بخش، تفاوت معنادار وجود داشته و بیشتر کدها مربوط به بیان مصادیق است. این امر نشان‌دهنده عنایت قرآن به هر سه بخش فقه اکل و شرب بوده که در ادامه استنباطات تربیتی برگرفته از هر سه بخش بیان می‌شود:

۶-۱. اصل امر ثانویه

اصل اولیه در احکام اکل و شرب، حلیت است. این اصل در مواردی که ظن جان فرد در نبود اکل و شرب باشد، تخصیص خورده و به اصل ثانویه اکل میته تبدیل شده که معنای خوردن حرام در حد نیاز و بدون لذت است (انصاری، ۱۳۷۵: ۲۷۷-۲۷۸). همین‌الگو در مباحث تربیتی باید به‌عنوان یک اصل، مورد توجه قرار گیرد به این معنا که اول این‌که مریبان و برنامه‌ریزان تربیتی همیشه، برنامه‌ها، راه‌ها و طرح‌های جای‌گزین را در ذهن خود داشته باشند که اگر هدف‌گذاری اولیه با اختلال و شکست مواجه شد، دچار سردرگمی تربیتی نشوند. دوم این‌که نگاه تعدیلی به مرزها و خط قرمزهای تربیتی داشته باشند. به عبارت واضح‌تر، گرچه ممکن است در روندهای تربیتی،

امری نامطلوب حساب شود اما چه بسا این امر نامطلوب با توجه به مقتضیات زمانی و مکانی، امر اولویت دار شمرده شود. این امر می‌تواند برای افراد هم مصداق پیدا کند. به عبارتی، موضوعی برای یک فرد یا گروهی از افراد خوب و برای فرد یا گروهی نامطلوب باشد. هر چه هست داشتن نگاه و اصل ثانویه در کنار اصول اصلی و اولیه تربیتی، سبب می‌شود که امر تربیت هیچ‌گاه دچار بن‌بست‌های نظری و عملی نشود. این امر، نیازمند ذهن باز و برنامه‌ریزی منعطف است.

۶-۲. اصل حدکافی، حد مطلوب

قرآن، کتاب هدایت و رستگاری است. اگر در آیات قرآن مباحث حلال و حرام اکل و شرب اشاره شده است با همین هدف بوده است. حال وقتی این احکام با دقت و ریزبینی بیشتری مورد اشاره و توجه قرار می‌گیرد، می‌تواند برای انسان در مسیر هدایت، دارای نکات تربیتی و هدایتی باشد. در همین راستا در آیات قرآن تنها به بیان مصادیق و رفتارهای مرتبط با فقه اکل و شرب به بیان حلال و حرام اکتفا نشده است، بلکه از مصادیق و رفتارهایی سخن به میان آمده که نه تنها مباح و حلال بوده بلکه دارای مطلوبیت و برتری است. همین موضوع به عنوان یک اصل تربیتی می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. توضیح بیشتر آن که در روندهای تربیتی نباید مربی و مربی تنها به امر مقتضی اکتفا کنند و افق دیدشان در حد معمول باشد، بلکه توجه به امر شایسته و تربیت در افق کمال‌گرایی مطلوب و توجه به حد نهایی، باید مورد توجه قرار گیرد. این موضوع نیازمند این است که شایستگی تربیت در حد کمال، برای تربیت و برای افراد و حتا در بعد فردی نسبت به تک تک افراد ترسیم شود، سپس مراحل و راه‌های دستیابی به آن شناسایی گردد. در نهایت جریان تربیت به عنوان نیروی کمک‌کننده و مؤثر، مخاطب تربیتی را برای رسیدن به این کمال، کمک کند. دستیابی به نقطه بالاتر از مرحله فعلی، نیازمند حدی از تفکر خلاقانه، اشراف جامع و کامل نسبت به مبانی دینی و تربیتی و نوعی فرازوی تربیتی است. این امر نیز نیازمند ریسک‌پذیری، پرهیز از عافیت‌طلبی و داشتن روحیه تعالی‌خواهی است و اگر نه در غیر این صورت روندهای تربیتی دچار درجا زدن و تشابه روندها و رویه‌ها و برنامه‌ها خواهد شد و جامعه تربیتی هیچ‌گاه از آنچه هست، فراتر نخواهد رفت.

۶-۳. اصل مراعات نفس

در آیات قرآن به منع خوردن غذاهای ناسازگار با نفس، دستور داده شده است. در آیه ۳ سوره مائده به برخی مصادیق آن اشاره شده است. در نقطه مقابل هم می‌توان چنین استنباط کرد که خوراکی‌هایی که خوردن آن حلال و مباح شمرده شده، سازگاری با نفس آدمی داشته و این سازگاری برای خوراکی‌هایی که مطلوبیت بیشتری برای نفس دارند، بیشتر است. همچنین در آیه ۱۴۵ سوره انعام، دایره حلال و مباح را به‌آنچه نفس انسان از خوردنی‌ها بدان میل داشته، گسترش داده است. این تعابیر فقه اکل و شرب، رهنمون‌کننده به اصل تربیتی است که از آن با عنوان اصل «مراعات نفس» می‌توان نام برد. مراعات نفس تبیین‌کننده روی‌کردی است که تربیت فارغ از خطوط قرمز و جوب و منع تربیتی، در بقیه موارد، نفس و همراهی با آن را لحاظ می‌کند. به عبارتی در دایره امور مباح در تربیت، به امری متمسک می‌شود که در حیثه رغبت نفس باشد. این موضوع، همه ابعاد نظام‌نامه تربیت را شامل می‌شود، چه ابعاد هدف‌نویسی و چه ابعاد روش‌شناسی و چه محتوا و مربی تربیت. در نقطه مقابل و با توجه به اصل مراعات نفس، باید از امر تحمیل بر نفس پرهیز کرد چرا که سبب دل‌زدگی نفس نسبت به جریان تربیت و تعالی خواهد شد. این موضوع زمانی بیشتر توجه‌پذیر خواهد بود که بدانیم نفس انسان فطرتاً کمال‌طلب و حقیقت‌جو و زیبایی‌خواه است (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰: ۶۸)، اگر در زمینه‌ای خاص اعراض می‌کند، می‌تواند به علت اشتباه در نوع عرضه تربیت و هدایت و عدم مراعات نفس باشد.

۶-۴. اصل تبیین مخاطب

همان‌گونه که در اصل قبلی اشاره شد، آیات قرآن فارغ از آن‌که مربوط به احکام باشد یا اخلاق، یا داستان پیامبران، با هدف‌گذاری تعالی و تربیت انسان نازل شده است؛ اما این وجه اصلی سبب نشده که قرآن به بیان دقیق مصادیق و مراحل و رفتارها نپردازد، اگرچه خطی مشی اصلی قرآن بیان کلیات و مسیرهای اصلی است، اما همان‌گونه که در جدول تفصیلی اشاره شده است، افزون بر این‌که دسته‌های اصلی فقه اکل و شرب را بیان نموده، برای تمامی زیرشاخه‌های رفتاری و مصداقی هر بخش مثال‌هایی را برشمرده. این دقت نظر و جهت‌گیری تبیینی قرآن که

سبب می‌شود مخاطب آن در تبیین و توجیه نحوه عملکرد خود دچار سردرگمی نشده و راه و مراحل و مصادیق را به خوبی بازشناسی نماید، رهنمون‌کننده به اصلی در تربیت است که از آن می‌توان با عنوان «اصل تبیین مخاطب» نام برد. در بسیاری از موارد، کج‌روی‌های تربیت به سبب عدم توجیه درست و تبیین کامل مخاطب است و به عبارتی متربی تربیت، نمی‌داند که نمی‌تواند عمل کند. جریان تربیت بر اساس همین اصل باید عذر ندانستگی را از مخاطب گرفته و فضای تربیتی را سرشار از اعطای دانش و بینش و گرایش کند. از اساس، آگاهی بخشی و تبیین‌کنندگی، رسالت اصلی تربیت است و عدول از آن، نقض غرض تربیتی است. در همین راستا اصل تبیین مخاطب اشاره به عمل کردی دارد که در آن متولیان امر تربیت نه تنها خود را موظف به اعطای دانش تربیت و هدایت به مخاطب می‌دانند بلکه به این امر بسنده نکرده، ایجاد بینش و گرایش صحیح نسبت به حقیقت را در ادامه مسیر لازم می‌شمارند.

۶-۵. اصل تربیت کل‌نگر

در آیات قرآن مربوط فقه اکل و شرب، تنها به بیان مصادیق حکمی اکتفا نشده است و رفتارهای مطلوب و نامطلوب در اکل و شرب، در کنار عبارت خوردن و آشامیدن در آیات متعدد اشاره گردیده است. به عبارتی مادی‌ترین جنبه جسمانی، با رفتارها و دستورات اخلاقی که مربوط به ابعاد روحی و تعالی انسانی است گره خورده. توضیح بیشتر آن که نازل‌ترین ابعاد جسمانی و متعالی‌ترین ابعاد روحانی در یک آیه و در کنار هم ذکر شده. این امر افزون بر این که رهنمون‌کننده به اصل تربیت چندوجهی یا تمام‌ساحتی می‌تواند باشد، نگاه و اصلی را در تربیت تقویت می‌کند که تبیین‌کننده شاکله کلی و واحد در تربیت‌شناسی است. در این روی‌کرد، تمامی اجزای تربیت، جزئی از پازل تربیتی هستند که هر یک به فراخور موقعیت و جایگاه خود در ترسیم مسیر تربیتی مؤثر هستند و نتیجه این است که هیچ‌یک از این اجزا بی‌اهمیت نبوده و نباید از آن غافل شد. اگر جریان تربیت بخواهد به موفقیت کامل و مطلوب دست یابد، باید هم به جزئیات توجه کند و هم مراحل ابتدایی را به عنوان پله‌ای برای رسیدن به مراحل انتهایی بداند. پس دقت در طعام، نوع آن، رفتار متناسب با آن و تاثیر آن بر ابعاد روحی انسان، هدفی است

که در فقه اکل و شرب و در ترسیم پازل نهایی تعالی انسانی مورد توجه بوده است. همین روی‌کرد در فقه تربیتی باید دنبال شود چون «تربیت مجموعه‌ای از اجزا و یک کل واحد» است. نمی‌توان در آن به‌محتوا، اهداف، روش‌ها توجه کرد، اما مربی تربیت را در مسیر تربیت رها کرد. در این نگاه کل‌نگر، مطلوبیت نهایی و زیبایی کامل تصویر ترسیم شده، منوط به توجه همه اجزا و نگاه درهم‌تنیدگی به آن است و کوچک‌ترین امور هم به سبب تأثیری که بر کل واحد می‌گذارد، دارای اهمیت است.

۶-۶. اصل تربیت نکته‌بین

در آیه ۲۴ سوره عبس آمده است که انسان به طعامش نگاه کند. فارغ از تفسیر متنی و روایی این آیه، قرآن انسان را دعوت می‌کند که به امر عادی هر روزه توجه کند. به عبارتی در این آیه، توجه به امری که در نگاه انسان محل توجه و دقت نیست، دعوت شده است. این نگاه تبیین‌کننده اصلی در تربیت است که دعوت به «نگاه نکته‌بین» دارد. نگاه از انسان سرچشمه می‌گیرد، پس این اصل همه افراد انسانی را که به نوعی با تربیت گره خورده‌اند، به نگاه دقیق دعوت می‌کند. برنامه‌ریزان تربیتی در امر رسالت خود، مربیان تربیتی در امر تربیت خود و متریان تربیت را در نوع تربیتشان. اگر برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران تربیتی مجهز به چنین نگاهی شوند، هیچ موضوعی در تربیت مورد غفلت و عادی‌انگاری قرار نمی‌گیرد. اگر مربی تربیتی مجهز به چنین نگاهی شود، هیچ نکته‌ای در فضای تربیتی را مورد غفلت قرار نمی‌دهد و بر رفتار و کنش‌های متریان در هر لحظه اشراف دارد. اگر مخاطب تربیت مجهز به چنین نگاهی شود، در تعالی انسانی خود زیبا بین و همه‌جانبه‌نگر می‌شود. افزون بر اثردهی این اصل در ابعاد موضوعی، اصل نکته‌بینی، نگاه غافل انسان را نسبت به نعمات به‌عنوان امر عادی شده، مورد نهیب قرار می‌دهد و تربیت موفق- بر اساس این اصل- زمانی اتفاق می‌افتد که نکته‌بینی آدمی به سمت وسوی نعمت‌ها و تصحیح نگاه غلط آدمی در راستای فهم نادرست بلایا، جهت‌دهی شود. به عبارتی بلا را نه از جهت امر نامطلوب مورد توجه قرار می‌دهد، بلکه آن را نعمتی از نعمات الهی می‌داند. نتیجه آن‌که اصل نکته‌بینی بر اساس تعالی مرتبتی دارای سه مرحله است.

در نازل‌ترین مرتبه، فرد تربیت‌شده امور عادی را مورد توجه قرار می‌دهد و بی‌توجه از کنار آن عبور نمی‌کند. در مرحله بعد نعمات در نظر او پیرنگ خواهد شد و در مرحله کمال، امور منفی به‌عنوان نعمت مورد دقت و نظر قرار می‌گیرد.

۶-۷. اصل توجه‌دهی به ریشه‌ها

قرآن در آیات مربوط به اکل و شرب، با روش‌های مختلف، مخاطب خود را به‌خالق نعمت متوجه می‌سازد. به‌عبارتی گاه می‌گوید که اطعام دهنده را سپاس‌گزار باش و گاه می‌گوید نمک خورده‌ای نباش که نمک‌دان می‌شکند و غذا می‌خورد و فساد می‌کند و یا از کسانی مباش که وقتی طعام و نیازش برآورده شد، از منعم روی برگرداند. این روی‌کردها از طرفی، دعوت به تربیت و تعالی است و از طرف دیگر دعوت به توجه به تعالی‌بخش و نعمت دهنده. همین امر باید به‌عنوان اصلی مهم در تربیت مورد توجه باشد. توجه و تقدس قایل شدن برای پدر و مادر به‌عنوان ریشه‌های اصلی تربیت، برای مربی به‌عنوان جریان‌ساز و ادامه‌دهنده مسیر تربیت و در مرتبه بالاتر برای کسانی که در نگاه ابتدایی در صحنه تربیت حضور ندارند مانند برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران و فراهم‌کنندگان شرایط ترقی و بالندگی مخاطب تربیتی، امر مهمی است. این توجه‌دهی به سپاس‌گزار بودن در نگاه و رفتار و برخورد متناسب با چنین قدرشناسی و قدردانی سبب می‌شود چرخه تربیت در ریشه‌ها و روندها به‌درستی بچرخد و مخاطب تربیت نیز به پاس احترام و شکرگزاری، به‌نحوی عمل کند که شایسته رفتاری درخور و مناسب باشد؛ اما نقطه مقابل چنین اصلی، نه‌تنها نوعی غفلت‌زدگی متربی را در فهم جایگاهی که اکنون بدان دست یافته، خواهد داشت، بلکه سبب نوعی غرورزدگی به‌سبب تکیه بر فردیت خود، در پی خواهد داشت که به‌تبع آن رفتارهای نامناسب را رقم خواهد زد. از جهت دیگر سبب رفتار بی‌مهری به ریشه‌های تربیتی خواهد بود که خود نوعی بی‌انگیزگی در آن‌ها را به‌سبب قدرناشناسی در پی خواهد داشت.

۶-۸. اصل دایره مباح

در فقه اکل و شرب، بخشی وجود دارد که از آن می‌توان با عنوان «دایره مباح خوردن و آشامیدن»

نام برد. این دایره اشاره به رفتارهایی در زمینه فقه اکل و شرب دارد که امر و نهی خاصی در مورد آن نشده و دست عمل‌کننده، برای انجام یا عدم انجام آن باز است. همین‌الگو در فقه تربیتی در اصل دایره مباح عمل، می‌تواند تسری پیدا کند. به عبارتی در تربیت افزون بر این که خطوط قرمز تربیت در قالب امرها و نهی‌ها باید مشخص شود، دایره مباح عمل نیز باید روشن گردد. اما نکته اصلی این است که هرچه دایره مباح تربیتی گسترش یابد، آزادی عمل تربیتی برای مربی و متربی بیشتر می‌شود. به عبارت واضح‌تر نباید قوانین خشک اداری در مسیرهای تربیتی و یا وسواس‌های فکری و رفتاری مریبان امر تربیت در فضاهای تربیتی، دایره رفتاری مباح مربی و مخاطب تربیت را محدود نموده و خط قرمزهای تربیتی نباید بیش از اندازه باشد. اگر جریان تربیت به بهانه‌های مختلف به محدودسازی فضا و عملکرد و انضباط خشک روی آورد، چیزی جز دل‌زدگی، طغیان، رکود و خمودی را برای مخاطب تربیتی به بار نخواهد داشت. همین موضوع در نفی تربیت گلخانه‌ای به‌عنوان روش تربیتی معیوب قابلیت استناد دارد.

۷. نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش در پاسخ به پرسش اول پژوهش یعنی «گونه‌ها و دسته‌بندی‌های فقه اکل و شرب در آیات قرآن چیست؟» نشان‌دهنده آن است که ۵۹ کد باز در مورد فقه اکل و شرب در آیات قرآن وجود دارد که در قالب سه کد انتخابی («مطلوب و ممدوح»، «مباح و واجب» و «مذموم و حرام») دسته‌بندی شده‌اند. سه دسته فوق در مرحله بعد در هر بخش به دو کد محوری، اکل و شرب تقسیم‌بندی شده‌اند. هر بخش خود به‌گونه مصادیق و رفتارها تقسیم شده‌اند.

نتایج پژوهش در پاسخ به پرسش دوم پژوهش یعنی «آیا برای هرگونه، توصیف یا توصیفات خاصی وجود دارد و مدل‌نهایی در هر بخش به‌چه شکل است؟» نشان‌دهنده آن است که فراوانی داده‌ها در سه گونه اکل و شرب تا حد بالایی برابر بوده و تفاوت داده‌ها در سه دسته اصلی نزدیک به صفر است. اما در بیان مصادیق و رفتارها در هر بخش، تفاوت معنادار وجود داشته و بیشتر کدها مربوط به بیان مصادیق است. این امر نشان‌دهنده عنایت قرآن به هر سه بخش فقه اکل و شرب است.

نتایج پژوهش در پاسخ به پرسش سوم پژوهش یعنی «دلالت‌های تربیتی استخراج شده از تبیین گونه‌ها و توصیف مدل‌های مربوط به مضامین فقه اکل و شرب در قرآن چیست؟» نشان‌دهنده هشت اصل استنباطی از فقه اکل و شرب است که شامل: امر ثانویه، حد کافی حد مطلوب، مراعات نفس، تبیین مخاطب، تربیت کل نگر، تربیت نکته‌بین، توجه‌دهی به ریشه‌ها و دایره مباح است.

در نهایت، پیشنهاد می‌شود جهت بهره‌مندی عملی‌تر، بحث فقه اکل و شرب در قرآن و مصادیق آن از منظرگاه‌ها و روی‌کردهای دیگر مورد تأمل و بررسی قرار گیرد تا غنابخشی به روندهای تعالی و تربیت انسان‌ها از بنیادهای علمی جدیدی بهره‌مند گردد.

فهرست منابع

* قرآن.

۱. آبن، امین؛ حافظی، شهرام، و غلامی، عبدالخالق (۱۴۰۱)، *طراحی و اعتبارسنجی الگوی مرشدیت سازمانی در سیستم آموزش عالی*، انجمن علوم مدیریت ایران، ۱۷(۶۶)، ۹۵-۱۲۲.
۲. انصاری، مرتضی بن محمد امین (۱۳۷۵)، *المکاسب*، تصحیح محمد کلانتر، تهران: دارالکتاب
۳. بهرامیان، نسرين (۱۴۰۱)، *غذا و تغذیه از منظر قرآن کریم و روایات*، عرشیان، ۱(۲)، ۷۹-۱۰۰.
۴. تیموری، فرشاد (۱۴۰۰)، *اصول تغذیه و خوراک از نگاه قرآن کریم: بررسی تمام آیات مرتبط با تغذیه در قرآن، قرآن و طب*، ۶(۳): ۱۴-۲۲.
۵. حسنی، محمد و صادق زاده قمصری، علی رضا (۱۴۰۰)، *تبیین فلسفه تربیت رسمی و عمومی (تربیت مدرسه‌ای) در جمهوری اسلامی ایران*، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۶. داودی، محمد و کارآمد، حسین (۱۴۰۰)، *فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی*، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. شریفی، عنایت و فلاح، محسن (۱۴۰۰)، *مبانی هستی‌شناختی "نظام تغذیه قرآن" و نقش آن‌ها در سلامت جسم و روح انسان، قرآن و طب*، ۶(۳)، ۴۴-۵۱.

۸. عابدی، حیدرعلی (۱۳۸۹). کاربرد روش پژوهش پدیده‌شناسی در علوم بالینی. راهبرد. ۱۹ (۵۴): ۲۵۴-۲۰۷.
۹. عمارلو، مرتضی (۱۴۰۰)، آداب تغذیه از منظر آموزه‌های دینی و نقش آن در تحصیل معرفت شهودی، پژوهشنامه حلال، ۴(۴): ۳۶-۴۸.
۱۰. لطیفی، میثم (۱۳۹۷)، روش‌شناسی گونه‌شناسی: رهنمونی بر نظریه‌پردازی در دانش مدیریت، مطالعات مدیریت دولتی ایران، ۱(۲): ۲۵-۵۲.
۱۱. مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، آشنایی با علوم اسلامی: اصول فقه-فقه، تهران: صدرا.
۱۲. موسوی، سید نقی، (۱۳۹۵)، درآمدی بر فلسفه فقه تربیتی، پژوهش در مسایل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۴: ۳۰.
13. Bandura, A (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ, US: Prentice-Hall, Inc.
14. Corbin, J. & Strauss, A (1990). Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria Qualitative Sociology 13(1),3-21.
15. Handani, N (2021). Product Awareness of International Muslim Students in South Korea about the Importance of Halal Food. Research Horizon, 1(1), 1-6. <https://doi.org/10.54518/rh.1.1.2021.1-6>
16. Langdridge, D (2007). Phenomenological psychology: Theory, research and method. London: Person Education Limited.